

El llegat literari i espiritual de Joan Sales

La lectura pública d'«Incerta glòria» per Sant Jordi commemorarà el centenari del naixement de l'escriptor

Eduard Brufau

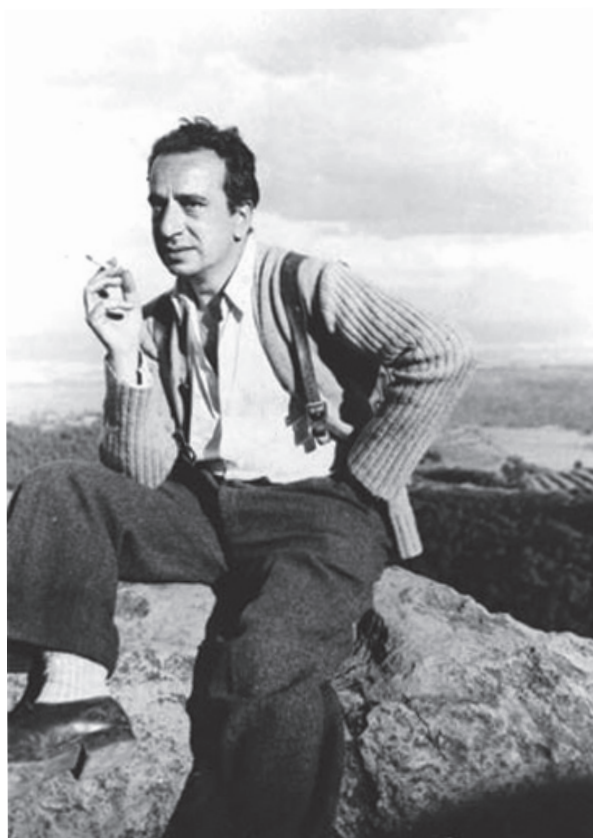
De tots els autors en català del segle XX Joan Sales (1912-1983) ocupa un lloc ben especial. La seva obra no es deixa encasellar en cap corrent literari ni ideològic concret, sinó que és l'expressió personal de la visió que tenia de l'existència humana i de la recerca vital per trobar-hi un sentit últim. Les circumstàncies històriques, la guerra i l'exili, li van fer tastar l'aspecte més dolorós de l'existència i al mateix temps la seva evolució personal el va dur de la militància comunista al cristianisme, sense abandonar mai l'estimació per Catalunya i la llengua. Absent durant massa anys del currículum acadèmic oficial, el pas dels anys posa la seva obra al lloc destacat que es mereix. Editor, traductor, dramaturg i poeta, Joan Sales és sobretot conegut per la seva gran novel·la, *Incerta glòria*, que desenvolupa la idea d'una humanitat que busca el seu propi sentit enmig dels daltabaixos de la civilització.

La vida

Joan Sales va néixer a Barcelona ara fa cent anys. Durant l'època d'estudiant de Dret va abraçar les tesis comunistes i va ser militant del PSUC i del Partit Comunista Català. L'any 1933 es va casar pel civil amb Núria Folch, a qui havia conegut en aquest darrer partit. L'entusiasme de Sales pel comunisme, però, es va anar desinflant, sobretot arran de la guerra civil. El mateix any 1936 va començar l'amistat amb el poeta Màrius Torres, amb qui va mantenir una voluminosa i interessant correspondència publicada anys després.

El conflicte, però, va marcar profundament la vida de Sales, que llavors tenia vint-i-tres anys. Defensor de la legitimitat democràtica de la República va ser destinat al front d'Aragó, on ell mateix relata que va viure un «calvari». Però encara havia de conèixer la cara més fosca i cruel de la guerra. En ple conflicte els seus tres germans petits no es van incorporar a files, ell va ser formalment acusat de no haver-los denunciat, i els seus germans van acabar morint en un camp de concentració.

Amb la derrota republicana Joan Sales, l'esposa i la filla es veuen forçats a exiliar-se a Mèxic. En aquesta època

el procés d'acostament de l'escriptor cap al cristianisme es fa evident, fins al punt que Joan Sales i Núria Folch es casen per l'Església. A Mèxic l'autor d'*Incerta glòria* va fundar *Quaderns de l'Exili*, una revista que va publicar obres destacades d'autors catalans dels segles XIX i XX, com ara *Canigó* de Jacint Verdaguer i *La nacionalitat catalana*, d'Enric Prat de la Riba.

L'any 1948 aconsegueix tornar a Catalunya i continua l'activitat editorial amb la fundació del Club Editor, on continuarà publicant obres d'autors catalans contemporanis. Entre les novel·les publicades hi ha *El mar*, de Blai Bonet, *Bearn o la sala de les nines*, de Llorenç Villalonga, i *La plaça del Diamant*, de Mercè Rodoreda. Joan Sales també es dedica a traduir obres de rerefons cristià de grans novel·listes europeus, com ara el *Crist de nou crucificat*, de Nikos Kazantzakis, o *Els germans Karamàzov*, de Dostoievski. És en aquesta època que Joan Sales escriu *Incerta glòria*, que apareixerà l'any 1956 i guanyarà el premi Joanot Martorell, però que no es publicarà en la versió definitiva fins a l'any 1971. Aquesta és la seva obra més coneguda, però Sales també és autor del recull de

poemes *Viatge d'un moribund*, *Rondalles clàssiques*, l'obra de teatre *Tirant lo Blanc a Grècia* i l'adaptació per a nois i noies del mateix *Tirant lo Blanc*.

Amb la fi de la dictadura Joan Sales és nomenat director de l'Oficina de Català de la Diputació de Barcelona. L'any 1976 va publicar tota la seva correspondència amb Màrius Torres, que és considerada un mitjà privilegiat per conèixer tots dos autors.

«Incerta glòria»

La gran novel·la de Joan Sales és un retrat profund i polièdric de l'ànima humana. Al llarg de les seves vuit-centes pàgines el lector s'endinsa en la vida de diversos personatges durant la guerra civil i la llarga potsguerra, i és testimoni dels actes més heroics i dels crims més vils. El mateix Joan Sales, però, avisa de no confondre l'argument bèl·lic amb el tema del llibre: «Aquesta no és pas "una novel·la de guerra" com alguna vegada s'ha dit; la guerra no hi és més que en un teló de fons... El títol és de Shakespeare: "the uncertain glory of an april day." Tots, en aquest món, busquem una glòria que aquest món no pot donar.»

Incerta glòria va ser especialment ben rebuda a França, on la crítica la va aplaudir unànimement. L'escriptor Jacques de Ricaumont va afirmar que «poques novel·les profanes tenen el pes metafísic d'*Incerta glòria*... L'única preocupació de l'escriptor és "la veritat, lluny de la mentida negra i de la mentida roja"». L'obra, doncs, defuig clarament el maniqueisme, l'atracció fàcil i enganyosa del simplisme. Llegir *Incerta glòria* és endinsar-se en el fil narratiu de la mateixa vida, en el mal i el bé, en la desesperació i la conversió. L'obra ens ensenya, com diu el mateix Joan Sales, que «en tot conflicte entre la gramàtica i la vida, les persones de seny donaran sempre preferència a la vida».

«Incerta glòria» de prop

L'escriptor Carles Torner, director de *Qüestions de Vida Cristiana*, analitza la gran novel·la de Joan Sales:

Valor literari: «És una novel·la total. Traductor de Dostoievski i Kazantzakis, Joan Sales la va escriure des del cor de la gran tradició literària europea, i per això *Incerta glòria* va ser saludada per la crítica francesa emparentant-la amb aquests autors i amb Bernanos, Orwell, Greene, Proust, Malraux...»

Valor espiritual: «Qualsevol creient sentirà com la seva fe i la seva experiència ressonen en les pàgines del llibre, se sentirà interpellat, acompanyat, consolat... És una obra gran per la seva multidimensionalitat.»

Marató de lectura

Per celebrar el centenari del naixement de Joan Sales l'Institut d'Estudis Humanístic Coll i Alentorn (INEHCA), organitza els dies **22 i 23 d'abril**, coincidint amb Sant Jordi, una lectura pública continuada d'*Incerta glòria*. Sales va ser militant d'Unió Democràtica de Catalunya, partit al qual està vinculat l'INEHCA. Els lectors seran personalitats del món polític i cultural, però la participació està oberta a tothom. La lectura, retransmesa per Ràdio Estel, es farà a la seu de l'INEHCA, **c/ Nàpols, 35 de Barcelona**, i els interessats s'hi poden apuntar trucant al telèfon **934 869 754** o al correu electrònic **maratojoan-sales@inehca.cat**. El president de l'Institut, Llibert Cuatrecasas, concep aquesta lectura com un homenatge a Joan Sales: «Vivim tempsafortunadament molt diferents dels que descriu l'autor pel desplegament de la realitat nacional catalana, la seva cultura i la seva llengua, però, com ell ens diria, res no està definitivament assegurat.»

Per què cal llegir «Incerta glòria»?

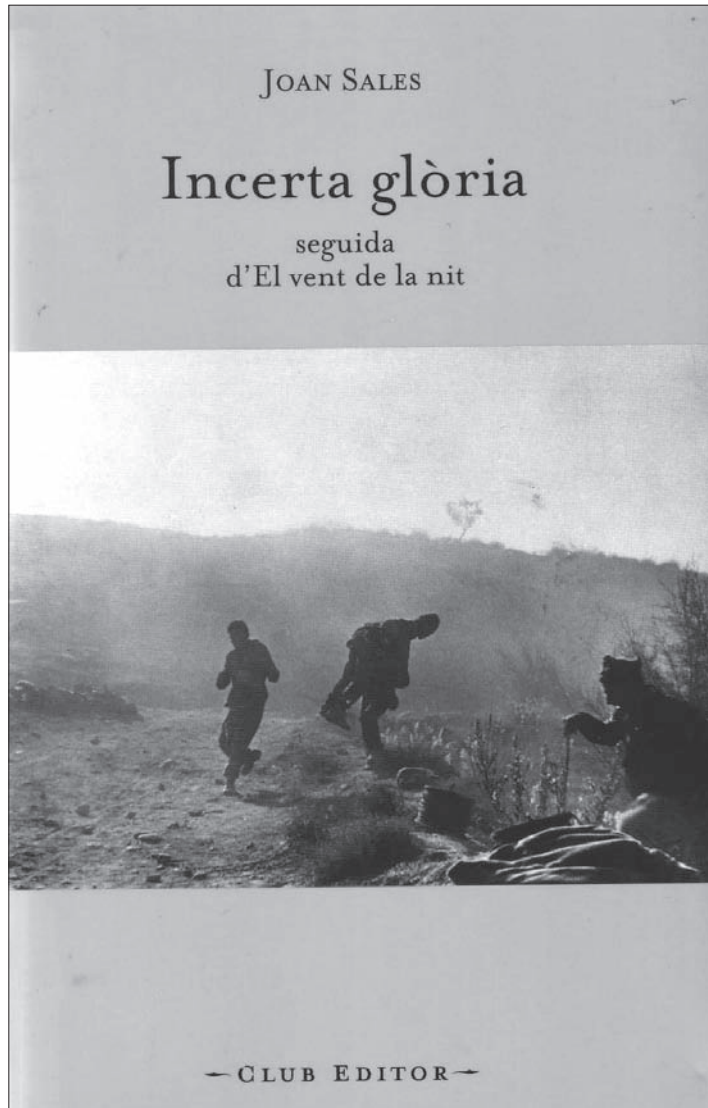
Marc Vilarassau, sj
Publicat al núm.
28 de la revista
«El Bon Pastor»

Què passa quan descobreixes que el llibre de la teva vida no està

escrit en sànscrit ni en rus ni en alemany, sinó —atenció!— en català? Doncs que ho vius gairebé com una teofania i en parles a tota hora i a tothom. Però, pot ser que ningú no me n'hagués parlat abans? No puc dir que no. El títol no m'era desconegut, l'autor tampoc. Recordo algun lleu esment de l'obra, escoltat com de passada, juntament amb alguna imatge fugaça d'aquell llibre gruixut i rònec que es moria de fàstic al prestatge més alt de la biblioteca. «Algun dia...», em deia, però hi havia tantes coses per llegir abans... Sí, tantes coses perfectament prescindibles i mediocres al seu costat! Ningú m'havia parlat d'*Incerta glòria* com en canvi m'havien parlat d'altres obres mestres de la literatura universal. És per això que en parlo ara amb aquesta insistència que pot semblar immoderada. Heu d'entendre que, a més de complir un deure, estic saldant un deute acumulat.

Incerta glòria reflecteix la realitat de «la guerra del Desastre Nacional», com l'anomenava el mateix Sales, vista des del bàndol dels vençuts, que és sempre el bàndol que més risc té de caure en una de les dues mistificacions típiques de tota guerra: la de passar-la sota silenci o la de convertir-la en un mite. Sales descriu la guerra, a la rereguarda del front republicà, sense caure en cap dels dos excessos. Dibuixa personatges reals en un context ben real que va del més noble sacrifici per un ideal a la misèria moral. Hi ha escriptors que els ha tocat assumir el paper de taquígrafs i han hagut d'aixecar l'acta d'un poble i d'una època. En Sales va complir l'encàrrec de forma magistral. Si vols saber què va passar a la rereguarda del front republicà pots anar als arxius, als annals, als papers de Salamanca, als testimonis encara vius..., però no pots deixar d'anar, en cap cas, a *Incerta glòria*. Sales és un dels que ha registrat amb més precisió les coordenades geogràfiques, polítiques i espirituals d'un front que encara ara, i potser més que mai, segueix situant en el mapa l'esquerda que ens separa.

A *Incerta glòria* és la vida qui mana sobre la literatura, l'estil està al servei de la veritat i la ficció obeeix els dictats d'una memòria que vol ser fidel a aquell manament que diu: «No mistificaràs allò que has viscut ni parlaràs d'allò que no has tastat.» La prosa de Joan Sales obeeix la mateixa llei que regeix l'ofici de tots els grans autors: res de prestat si no és per retre homenatge, res que no s'hagi sofert o gaudit abans. Sales li ho va prescriure al seu amic Màrius Torres com un manament: «Com més et desfacis de la temptació dels versos lleugers i impersonals que no comprometen, més apassionadament et llegirem.» I va ser ell el primer de guardar-lo, el manament. La prova és que l'autor va necessitar vint anys per escriure *Incerta glòria*. Vint anys de destil·lació dona un licor amb molt poca escòria que s'ha de

beure a poc a poc i paladejant.

Em sabia molt greu no haver llegit *La muntanya màgica*, no per Hans Castorp o el seu cosí Joachim, que són perfectament prescindibles, sinó per en Settembrini i en Nafta. Doncs bé, qui no llegeix *Incerta glòria* no coneixerà mai ni en Juli Soleràs ni la Trini. Vet aquí una raó concloent. En aquests dos personatges hi és tot el seny i tota la rauxa del català, però no separats, sinó en tots dos alhora i barrejats. En Juli és la rauxa de l'amor impossible per la Trini, temperat pel seny d'una fidelitat innegociable. La Trini és el seny resignat de l'amor no correspost pel Lluís fins que la rauxa ho envia tot i definitivament a pastar. En Juli és el seny lúcid i un punt cínic, barrejat amb la rauxa d'una fascinació quasi morbosa per l'absurd que no es redimeix amb cap altra cosa que no sigui la creu, paradigma de l'amor i del fracàs. La Trini és la rauxa de demanar el bateig venint d'una família d'anarquistes anticlericals, mitigada pel seny d'una fe ben austera, feroçment refractària a les flonjors religioses i als escarafalls.

L'intercanvi epistolar entre aquests dos personatges és un dels més memorables que s'hagin escrit mai. En ells hi trobem, condensats, la intel·ligència emocional de la Trini, la crua lucidesa del Juli, la tensió afectiva que batega en cada mot, oscil·lant entre l' enamorament i l'amistat, entre el desig i la confiança, entre allò que es diu i allò que no es pot acabar de dir mai. La Trini parla amb aquella combinació de gosadia i sobrietat que pertany en exclusiva a algunes dones que han sabut convertir la intel·ligència en el pòrtic de la humilitat, amb aquella

naturalitat absolutament desproveïda de pretensions, amb aquella ingenuïtat tan clarivident i perspicaç, amb tot allò que no sabia com descriure i que dona a la seva escriptura una consistència i a la seva veu una vibració difícils d'igualar.

Mireu, si no, com ens narra la Trini la seva conversió i el seu posterior bateig. En aquest episodi surt un dels temes cabdals del llibre, un «tema» que la Trini ha rebut d'en Soleràs: «Quan em vas regalar aquells Evangelis... encara hi ha el mateix senyal, entre les mateixes pàgines on tu l'havies posat; obrint-lo pel senyal, vaig trobar aquell passatge famós on Jesús diu que per salvar-nos hem de menjar la seva carn i beure la seva sang. Tots els deixebles l'abandonen sentint-li una cosa tan monstruosa... només queda Simó... i tu havies subratllat en vermell la seva resposta: "Si no et segueixo a tu, a qui seguiré?"

«Explicar el cristianisme és explicar aquest binomi de la creu o l'absurd, no com un dilema fatal, sinó com una evidència lluminosa que esclata de cop i ja no t'abandona mai»

I a la pàgina blanca de guarda, havies escrit: "la creu o l'absurd".»

Explicar el cristianisme és explicar aquest binomi de «la creu o l'absurd», no com un dilema fatal, sinó com una evidència lluminosa que esclata de cop i ja no t'abandona mai. La Trini explica la seva conversió, precisament, com el relat de la comprensió d'aquest fosc dilema que de cop s'omple de claror: «Un dia el Lluís em va dur a Sant Joan de Déu i vaig conèixer el famós germà Ramon... Estava donant el menjar a uns idiotes, que grunyien i bavejaven... ell els donava el menjar i els eixugava les baves com la cosa més natural del món... Mentre donava cullerades de sopa a un d'ells, aquest es va orinar als pantalons... Durant dies i dies el vaig tenir clavat a la memòria... Unes setmanes després m'estava asseguda a la meua butaca, al peu de la finestra, com de costum... Jo creia veure la cara d'un d'aquells idiotes, aquell que s'havia orinat, i al mateix temps sentia com una veu molt llunyana que em deia: "l'obs-cè i el macabre, la Creu o l'Absurd"... Alguna cosa a què arrapar-se!... però fou aleshores que vaig comprendre les teves paraules: la Creu o l'absurd; aleshores que vaig comprendre el vers antic: *O crux, ave, spes unica*.»

Res més lluny dels efluvis místics propis d'una certa pietat tova i clerical que dominava en alguns cercles catòlics de l'època, especialment femenins, i que ni tan sols la guerra havia aconseguit envigorir. La Trini va viure el seu baptisme com un tràmit necessari, important, però sense fer-ne un gra massa ni posar els ulls en blanc. La fe, quan s'ha pastat en determinats fangars, anteposa la superfície mat a la brillant: «El capellà jove tenia una fesomia enèrgica, resoluta, i era precisament això el que em sobrava: tanta energia, tanta resolució... tanta convicció! Parlava amb un aplom que m'irritava; com es poden veure tan clares unes coses tan fosques? Com se'n pot estar tan segur, tan convençut? L'altre, en canvi, el vell, el jesuïta, el de les golfes de l'Arc del Teatre, se li veia tant que no estava segur de res! La seva mirada d'apòstol decrepit i apallissat tenia tan poca convicció i en canvi tanta fe.» Quina proximitat amb la raó de la pròpia conversió que el mateix Sales refereix en una de les cartes que adreça a la seva amiga Mercè Figueres: «Si us digués que és ara, amb tantes esglésies cremades i tants sacerdots immolats, que sento com mai en tants anys l'impuls de tornar a aquesta religió que ha inspirat tantes persecucions al llarg dels segles?»

Llegir un llibre de set-centes seixanta-quatre pàgines i que acaba de forma més que incertament gloriosa, en aquest cas, ni és cap creu ni és cap absurd, us ho ben asseguro. No va ser per res que Juan Goytisolo va qualificar *Incerta glòria* com la millor novel·la del segle XX a la península Ibèrica. Ni que sigui un cop a la vida estem en disposició de fer quelcom que ens redimeixi d'una bona pila de pecats. Fem-ho, doncs, no a glòria nostra, que és tan incerta, sinó a glòria d'Aquell que ha tingut la delicadesa d'inspirar aquesta immensa obra d'art en català. *Misi ab-sit gloriari nisi in Cruce Domini Nostrisuchristi*. Amén.

«“Incerta glòria” ha estat víctima d’un silenciament, però que li ha anat magníficament bé»

Maria Bohigas, néta de Joan Sales i directora de Club Editor

Carme Munté

A la població prioratina de Siurana, penjada dalt d’un cingle i darrer bastió àrab a Catalunya; al petit cementiri adjunt al bellíssim temple romànic dedicat a Santa Maria, descansa amb absoluta senzillesa l’escriptor i editor Joan Sales. Va ser la seva dona, Núria Folch, que també reposa al mateix cementiri, qui va voler que fos Siurana el darrer emplaçament. El matrimoni havia descobert el poble fent recerca toponímica a petició del filòleg Joan Coromines i van decidir fer-ne, juntament amb Barcelona, la seva residència. A Siurana els tres néts van passar-hi els estius. Maria Bohigas Sales (París, 1969), la néta que ha agafat el relleu de l’editorial fundada per Joan Sales (Club Editor, 1959), continua vivint a la casa familiar de Barcelona i passant temporades a Siurana.

Tenia 14 anys quan va morir l’avi. Quins records guarda d’aquells primers anys en què passava els estius a Siurana?

Érem tres néts, fills de l’única filla de Joan Sales, la Núria Sales, i vivíem a França. Per tant, venir aquí era per a nosaltres un moment d’oasi. En aquella època a Siurana no hi havia carretera asfaltada, tot just un camí de terra esbotzat, i per tant, un cop hi eres ja no te’n movies. Hi fèiem una vida molt asilvestrada i lliure. Passàvem moltíssimes hores pel bosc i pel riu. El meu avi era una persona molt fantasiosa i especialment traçuda a l’hora d’explicar rondalles.

Com es va anar acostant a la vessant literària i editora del seu avi?

Un cop mort, acostar-me a la seva obra va ser la manera de mantenir-hi el lligam. El primer llibre que vaig llegir del meu avi va ser la traducció d’*Els germans Karamàzov*. Va ser aquesta la porta d’accés cap a la seva personalitat literària i, de fet, és una porta compartida amb molta gent que l’ha conegut abans que res com a traductor. A partir d’aquí vaig anar obrint tot el ventall ben ampli de la seva obra: traductor, escriptor i editor.

Va estudiar Filologia Catalana a la Universitat de Barcelona.

Sí, perquè el català ens havia estat transmès a través dels pares i dels avis, però no l’havíem estudiat ni llegit sistemàticament. Per tant, la carrera em va permetre convertir la llengua en una eina dúctil. Volia posseir-la, no únicament a través de l’experiència familiar sinó també del que jo en fes.

Com s’introdueix en el món editorial?

Va coincidir que la meua àvia, després d’haver portat durant sis anys l’editorial tota sola arran de la mort del meu avi, es va associar amb Columna. Jo estava estudiant, era l’any 1989, i vaig començar a treballar a Columna. Però aquella primera etapa va durar poc, perquè l’any 1991 vaig tornar a França i fins al 2004 vaig estar viatjant i treballant en la traducció literària del

Maria Bohigas viu i conserva els records dels avis a la casa de Barcelona, al barri del Carmel.

francès al català.

L’any 2005 va tenir ocasió de reprendre l’editorial...

L’editorial estava agònica, existia legalment però no comercialment. D’alguna manera, doncs, la meua tasca no va consistir tant a prendre la torxa familiar, sinó a emprendre un projecte propi, si bé sense ignorar la identitat particular i el fons molt ric de Club Editor. L’any 2005 Club Editor es va separar de Columna i es va associar amb Edicions de 1984. La represa de l’editorial va coincidir amb la creació del monopoli Grup62. De cop i volta, els segells editorials catalans amb més fons i riquesa, i que tenen per tant els drets de les obres que configuren la nostra cultura, van passar a regir-se per les normes de la rendibilitat econòmica tal com les entén Planeta, és a dir, que un llibre no es publica si no té assegurades unes vendes realment fortes. Des d’un punt de vista cultural, això és un suïcidi.

Què ens estem perdent a causa d’aquest monopoli?

La literatura no consisteix només a llegir el que s’està produint ara, sinó també els autors d’altres èpoques. Es tracta d’una mena de vaivé entre l’ara i l’abans. Aconseguir això és pràcticament impossible en català. Has de recórrer a les biblioteques amb un gran fons perquè hi ha escriptors molts importants que, fora de l’edició primera, no els pots llegir en la seva totalitat.

Què es va proposar amb Club Editor?

D’ençà de la represa del 2005 hem volgut, d’una banda, recuperar el fons històric, és a dir, posar a disposició del

públic una sèrie d’obres dels anys seixanta i reivindicar la vigència que té tota obra literària que sigui bona i la seva capacitat de parlar al públic més enllà d’una o dues generacions. De l’altra, traduir autors contemporanis al català de manera que el públic pugui llegir-los en la seva llengua. De fet, una literatura que no incorpora autors estrangers està tocada i ni tan sols és ben bé una literatura amb majúscula. En tercer lloc, la tercera branca del nostre projecte editorial és publicar textos inèdits en català i descobrir autors desconeguts.

Què destacaria de la faceta d’editor del seu avi?

Si he pogut recuperar moltes obres del Club Editor històric és perquè havien estat molt ben treballades. En general, un llibre, si no és una obra mestra, passats 25 anys ja no hi ha qui el llegeixi. M’he trobat que ben bé una quarta part del que havia publicat el meu avi és no només llegivol sinó interessant, ben escrit, estimulants... és a dir, són llibres que van ser ben triats i treballats.

I què ens pot dir d’Incerta glòria?

Que la considero l’obra més meravellosa del meu avi, per l’arquitectura magistral, pels personatges meravellósament vius i perquè juntament amb *La plaça del diamant*, de Mercè Rodoreda, és de les dues novel·les més punyents que he llegit en català. És una novel·la que et fa cargolar de riure, que és capaç de ser còmica en una dimensió genial, alhora que fonda, complexa i fosca. És una obra mestra en aquest sentit i, tot i ser molt recollida, és capaç de dirigir-

se profundament i apassionadament a lectors molt diferents que hi busquen coses molt diferents.

De fet, la dimensió de la fe hi és molt present.

És un tema central. Precisament una dimensió que té *Incerta glòria* i que ha fet que no caigués especialment en gràcia a sectors molt importants ha estat el fet de ser una novel·la filosòfica; una novel·la sobre la fe i el dubte. Encara avui, arran del centenari, continuem llegint que *Incerta glòria* és la primera novel·la sobre la guerra escrita des del bàndol dels vençuts. És curiós que aquest sigui el tret primer que se’n des-taqui, quan és el mateix autor el qui ens diu que la novel·la no tracta de la guerra, sinó de l’afany d’immortalitat, de l’afany de glòria. És de les poques novel·les filosòfiques bones que hi ha en català, per no dir l’única.

Té una base real la sensació que Incerta glòria ha caigut en l’oblit?

En els últims deu anys es ven permanentment, cosa que vol dir que hi ha una curiositat intensa i que el fet que una obra sigui marcadament cristiana ja no és obstacle perquè un no-cristià la llegeixi.

Però no sempre ha estat així!

Entre els anys seixanta i vuitanta el sector intel·lectual dominant era marxista, i amb els anys les fronteres de tipus ideològic van esdevenir sectàries. En el món acadèmic els que han constituït el cànon literari, els que han fet històries de la literatura catalana, els que han marcat les lectures preceptives a l’escola i a la universitat, els que han dissenyat les oposicions per treure una plaça de professor era gent que tenia, literalment, fòbia a tot el que representava Joan Sales.

I què motiva aquesta recuperació de l’oblit?

Després d’un període molt llarg en què ningú no anomenava *Incerta glòria*, hi ha un lectorat que es posa a llegir-la i, a més, sense cap perjudici perquè mai no n’havia sentit a parlar. Darrere d’aquest silenci, els lectors descobreixen una de les obres més entranyables, més punyents, més fondes i més inoblidables que hagin llegit mai en la seva llengua. Aquest és el millor homenatge que es podia fer a Sales: el fet que un públic espontani, lliure i variat senti per *Incerta glòria* autèntica devoció. *Incerta glòria* ha estat víctima d’un silenciament, però que li ha anat magníficament bé.

I per a la figura del seu avi?

La figura de Sales i el conjunt de la seva obra encara estan per descobrir, i això és el que hem de treballar.

El centenari és una bona ocasió?

El centenari es tradueix en una decisió editorial presa amb Montserrat Casals de publicar una biografia escrita per ella de Joan Sales i que sortirà al novembre. Hi ha una gran ignorància de qui era, què va fer i per què ho va fer. Per tant, la biografia té la vocació de fer descobrir la complexitat de la persona i de l’obra de Joan Sales.

«El fet que una obra sigui marcadament cristiana ja no és obstacle perquè un no-cristià la llegeixi»